

ПРО ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ

ПАНДУРСЬКА Анастасія Олегівна - ад'юнкт кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

УДК 347.4

В даній статтє рассматривается порядок заключения кредитных договоров, которые охватывают взаимные обязательства как кредитора, так и должника, условия и последствия наступления гражданско-правовой ответственности.

Ключові слова: кредитний договір, цивільне правопорушення (делікт), деліктоздатність, вина, протиправна поведінка, непереборна сила.

У даний час питання про виникнення і настання цивільно-правової відповідальності є одним з найбільш дискусійних та досліджуваних у сучасній цивілістиці.

Порядок укладення, підстави для розірвання кредитного договору досліджуються науковими працями: М.М. Агаркова, М.І. Брагінського, В.А. Васильєвої, С.І. Вільнянського, В.В. Вітрянського, В.П. Грібанова, Е. Долан, Л.Г. Єфімової, О.С. Іоффе, Є.А. Карманова, Е.С. Компанійця, В.М. Коссака, О.В. Кривенди, О.І. Лаврушина, В.Д. Лагутіна, К. Левицького, В. Лексіса, В.В. Луця, Л.А. Лунця, Ю.Я. Кравченка, С. М. Лепех, Д.І. Мейера, Ю.І. Чалого, Г.Ф. Шершеневича та ін.

Цивільно-правова відповідальність є негативним для порушника наслідком недотримання своїх зобов'язань на підставі договору, у якому він бере участь, або ж поза договором, – згідно з чинним законодавством України.

Розрізняють правові та фактичні підстави цивільно-правової відповідальності. Під фактичною підставою слід розуміти делікт (цивільне правопорушення), тобто вчинення конкретного правопорушення за певні дії або

бездіяльність. Під правовою підставою розуміються конкретні норми права, договору, що визначають протиправність і караність даного правопорушення. [3, с. 22]

Таким чином, юридичною підставою цивільно-правової відповідальності є нормативно-правовий акт, договір, а фактичною – склад цивільного правопорушення.

Теорія цивільного права визначає, що склад цивільного правопорушення (делікту), включає в себе:

- протиправну поведінку суб'єкта права;
- наявність у потерпілого шкоди або збитків;
- причинний зв'язок між протиправною поведінкою боржника і шкідливими наслідками, що виникають;
- наявність вини боржника. [3, с. 25]

До складу правопорушення також може включатися характеристика потерпілого оскільки будь-яке правопорушення, спрямоване на втручання у сферу діяльності конкретної особи. У ряді складів, окрім характеристик порушника і потерпілого, є характеристика відповідальної особи, якщо остання не співпадає з порушником. [4, с.34]

Наприклад, за шкоду, заподіяну представником банківської установи при виконанні ним своїх службових обов'язків, відповідає зазначена організація.

Пропорушниками за цивільним правом визнаються особи, які володіють деліктоздатністю, тобто здатністю відповідати за свої протиправні дії власним майном.

Громадяни України визнаються деліктоздатними з 14 років. Юридичні особи та інші суб'єкти цивільного права (державна, державні установи та організації) мають повну деліктоздатність і відповідають своїм майном за скоєні порушення з моменту його завдання.

Так, ч. 1 ст. 1179 Цивільного Кодексу України (надалі – ЦК України) визначає, що неповнолітня особа (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах.

Суть цивільного правопорушення (делікту) складається з вольового акту поведінки суб'єкта. Це може бути дія – активна форма волевиявлення і бездіяльність – пасивна форма волевиявлення. Бездіяльність розглядається в якості цивільного правопорушення у випадках, коли на суб'єкта покладено обов'язки по вчиненню активних цілеспрямованих дій, які він не виконує. Правові характеристики актів поведінки – протиправність і винність виступають в якості умов покладання на особу форм відповідальності. [5, с. 42]

Відомий вчений цивіліст Д. І. Мейер порушенням права називав «...юридическое действие, направленное со стороны его автора к стесненію другого лица в осуществлении права». [5, с. 85]

Вважаємо, що протиправність діяння є обов'язковою умовою для притягнення особи до цивільно-правової відповідальності на підставі укладеного кредитного договору. Винятком у цивільному праві є прямо передбачені законом або випадки і обставини, що не суперечать закону та положеннями договору.

Так, ч. 4 ст. 1166 ЦК України визначає: «Шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, встановлених цим Кодексом та іншу законом». [2] У відшкодуванні шкоди може бути відмовлено, якщо шкода заподіяна на прохання або за згодою потерпілого, а дії заподіювача шкоди не порушують моральні принципи суспільства.

Також слід враховувати, що згідно із положенням ст. 627 ЦК України громадяни та юридичні особи вільні в укладенні договору. Правило ст. 627 ЦК України встановлює свободу договору і має ряд специфічних рис при поширенні на банківську діяльність. Вже згадувані чітко закріплені в чинному за-

конодавстві України імперативні норми, що регулюють кредитні відносини сторін, не дозволяють в повній мірі визначати їх права та обов'язки. Так, наприклад, розірвати договір за ініціативою банківської установи (банку) не так просто. Для цього має бути подано до суду відповідну вимогу за наявності наступних обставин:

- якщо сума грошових коштів, що зберігаються на рахунку позичальника (клієнта), виявиться нижче мінімального розміру, передбаченого банківськими правилами або договором, якщо така сума не буде відновлена протягом одного місяця з дня направлення банком попередження про це;

- за відсутності операцій за рахунком позичальника (клієнта) протягом одного року, якщо інше непередбачено договором та ін.

Не можна не звернути увагу на той факт, що чинне цивільне законодавство України, зокрема Цивільний Кодекс України, взагалі не визначають підстави для розірвання кредитного договору, що унеможливує встановлення паритетних прав та обов'язків під час виконання та існування кредитного договору. Якщо фізична або юридична особа звертається до банківської установи з вимогою укласти кредитний договір, банківська установа, як правило, надає вже чітко визначений зміст цього договору, що визначає, з самого початку, її кабальність для позичальника (клієнта). Саме ця обставина порушує норми чинного законодавства України у контексті свободи договору.

Ст. 1056 ЦК України визначає, що кредитор (банківська установа) має право відмовитися від надання позичальникові передбаченого договором кредиту частково або в повному обсязі у разі порушення процедури визнання позичальника банкрутом або за наявності інших обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений. [2]

На підставі зазначеного вважаємо, що чинні норми регулювання кредитних правовідносин, а саме правова регламентація кредитного договору, повинні змінюватися і визначати конкретизацію в контексті визначення прав та обов'язків сторін, підстав для дострокового розірвання кредитного договору тощо вже на законодавчому рівні.

Ч. 2 ст. 627 ЦК України встановлює, що у договорах за участю фізичної особи – споживача враховуються вимоги законодавства про захист прав споживачів.

На нашу думку, законодавець повинен чітко розмежовувати порядок укладення кредитного договору з фізичною особою та порядок укладення – з юридичною особою.

У даний час на практиці часто зустрічається включення в кредитний договір пункту, що дозволяє банку в односторонньому порядку розірвати договір.

При цьому не вказується обов'язкове звернення для цього до суду. Банки на підставі даної норми розривають договір і контролюючі органи, за відсутності претензій з боку позичальників (клієнтів), не звертають уваги на дані дії, що порушує права та законні інтереси позичальників.

Отже, головною умовою свободи договору є його не протиріччя основним засадам законодавства і дотримання існуючих норм права. Виходячи з цього, з метою стимулювання правомірної поведінки сторін в існуючих між ними договірних положеннях можуть бути закріплені різноманітні умови і форми відповідальності, не передбачені, але і не заборонені законом. Р. Р. Танєєв обґрунтовує неможливість застосування цивільно-правової відповідальності у разі, якщо така не передбачена умовами закону і договору. Однак, можна не погодитися з даним автором, тому що далеко не всі правовідносини, що існують між громадянами, прямо врегульовані в законі або договорі. При вирішенні різних спорів існує можливість керуватися нормами, що регулюють подібні правовідносини (аналогія закону), або вирішувати справу на підставі загальних засад цивільного законодавства (аналогія права).[6, с.112]

У цивільному праві також велику роль має звичай ділового обороту.

Дія боржника набуває протиправний характер, якщо воно або прямо заборонено законом чи іншим правовим актом, або суперечить закону чи іншому нормативно-правовому акту, договору чи іншій підставі виникнення зобов'язання. У праві, регулюючому сферу банківської діяльності, існує безліч чітких правил здійснення банківських операцій. Недотримання даних правил тягне

протиправність дій і веде до застосування до сторони форм цивільно-правової відповідальності.

Так, ст. 560 ЦК України визначає, що за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Вважаємо, що саме порушення даної норми неминуче призведе до застосування форм відповідальності.

У багатьох нормативно-правових актах, що регулюють банківську діяльність, визначено конкретні види правопорушень, за які передбачаються цивільно-правові форми відповідальності. Звичайно, у першу чергу, законодавець намагається захистити права фізичних осіб як суб'єктів цивільних правовідносин, тому що за довірою і збереженням їх капіталу стоїть стабільність банківської системи України. Наприклад, ст. 1068 ЦК України передбачає відповідальність банку за неналежне здійснення операцій по рахунку. Так, банк зобов'язаний зарахувати грошові кошти, що надійшли на рахунок клієнта, у день надходження до банку відповідного розрахункового документа, якщо інший строк не встановлений договором банківського рахунка або законом. Банк також зобов'язаний вчиняти для клієнта операції, які передбачені для рахунків даного виду законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту, якщо інше не встановлено договором банківського рахунка та інш.

Але не всі дії, що визначають протиправну поведінку, ведуть до застосування до порушника форм відповідальності. Не визнається протиправним така поведінка особи, якщо шкода і збитки заподіяні при здійсненні ним свого права, якщо це відбувалося в рамках, встановлених законом. Зокрема, ст. 19 ЦК України передбачає можливість самозахисту цивільних прав із застереженням, що способи захисту повинні бути відповідні порушенням і не виходити за межі дій, необхідних для його припинення. Правомірними визнаються також дії, які здійснюються при виконанні обов'язків, пов'язаних із можливістю заподіяння шкоди. Такі дії, якщо вони виклика-

ні крайньою необхідністю, не породжують обов'язки з відшкодування шкоди.

Бездіяльність є підставою цивільно-правової відповідальності у випадку, якщо учасник цивільно-правових відносин був зобов'язаний відповідно до чинного законодавства вчинити певні дії, але утримався від них. Прикладом застосування цивільно-правової відповідальності до порушника за бездіяльність може бути умова, в обов'язковому порядку визначена в більшості договорів між юридичними особами, однією з яких виступає банк. Такою умовою, наприклад, є обов'язкове повідомлення контрагенту в мінімальний, встановлений договором строк про внесені зміни в установчі документи, зміни виконавчого органу та інших істотних обставин. Неповідомлення таких фактів є підставою для застосування до порушника цивільно-правової відповідальності.

Другою важливою складовою правопорушення і наслідком протиправної поведінки є несприятливі майнові наслідки для особи, права і законні інтереси якої були порушені. Дані наслідки можуть виражатися у заподіяній шкоди особистості або майну, різного роду збитки тощо.

Шкода є більш широким поняттям по відношенню до збитків, його пов'язують у більшій мірі із зобов'язаннями із заподіяння шкоди. Під шкодою в цивільному праві розуміється будь-яке приниження особистого чи майнового блага. У свою чергу, шкода може бути моральною та майновою.

Ст. 23 УК України визначає, що моральна шкода полягає:

- у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

- у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. [2]

Підставою відносин, що складаються у сфері банківської діяльності, а саме, при укла-

денні кредитного договору, є грошові кошти, тобто матеріальні блага. При цьому слід враховувати наявність нематеріальних благ у сфері банківської діяльності, тобто існує можливість порушення особистих немайнових прав позичальника. Прикладом може бути розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю. У цьому випадку цілком імовірно виникнення моральної шкоди, тим більше, що перелік підстав, встановлених чинним ЦК України, для даної шкоди не є вичерпним. У майновій сфері може бути завдано майнової шкоди, яка набуває форму втрати речі, її пошкодження, витрат на її відновлення, втрати можливості отримати дохід, оцінений в грошах або в збитках.

Згідно з тлумаченням Г. Ф. Шершеневича, збитки представляють собою грошову оцінку майнових витрат. Вони розмежовуються на: реальний збиток і упущену вигоду. Реальний збиток виражається у витратах, які особа, чие право порушене, зробила або повинна буде зробити для відновлення порушеного права, а також збитки, викликані втратою або пошкодженням її майна. Упущена вигода проявляється у неотриманні особою доходів, які вона отримала б при звичайних умовах цивільного обороту, якщо б її право не було порушене [9, с.42].

При відшкодуванні шкоди існує можливе її заподіяння через обставини непереборної сили. У результаті цієї обставини одна зі сторін кредитного договору мимоволі завдає збитків іншій стороні. У цьому випадку збитки не підлягають відшкодуванню. Сторона, що зазнала дії даних обставин, зробить усе можливе, щоб повідомити контрагента про їх виникнення, і застосує всі засоби для усунення можливих наслідків. До загального принципу визначення непереборної сили можна віднести об'єктивний і абсолютний характер обставин – дія факторів, що стало перешкодою виконанню зобов'язань, він має бути об'єктивним і абсолютним, тобто стосуватися не тільки заподіювача шкоди, а й поширюватися на всіх учасників кредитних відносин. Неможливість виконання повинна бути абсолютною, а не скрутною для боржника. До непереборної сили в чинному законодавстві і договірній практиці відносять стихійні лиха (землетруси, повені) чи інші

АНОТАЦІЯ

В даній статті розглядається порядок укладення кредитних договорів, які охоплюють взаємні зобов'язання як кредитора, так і боржника, умови та наслідки настання цивільно-правової відповідальності.

SUMMARY

This article discusses the procedure for the conclusion of credit agreements, which cover the mutual obligations of the creditor and the debtor; the conditions and consequences of the onset of civil responsibility.

обставини, які неможливо передбачити або запобігти при сучасному рівні людського знання і можливостей. У всіх цивільно-правових системах непереборна сила є обставиною, що звільняє від настання цивільно-правової відповідальності. При цьому сторона, яка не виконала свої зобов'язання, посилаючись на обставини непереборної сили зобов'язана повідомити про це контрагентів і надати докази таких обставин. Крім обставин непереборної сили до надзвичайних і невідворотних обставин слід віднести і так званий юридичний форс-мажор, посилення на який є в більшості договорів та інших правочинів у сфері банківської діяльності. Прикладом, юридичного форс-мажору на час дії кредитного договору є рішення вищих державних органів, включаючи Національний Банк України. Так, видання нормативно-правових актів, які роблять неможливим здійснення сторонами своїх зобов'язань, за умовами кредитного договору може вважатися обставиною непереборної сили. Найчастіше сторони прагнуть розширити коло обставин непереборної сили, включаючи всі нові умови і включаючи можливість підписання договору без даних положень. Слід враховувати, що не визнаються форс-мажорними обставини, які, по суті, є комерційним ризиком, наприклад, скрутності у зв'язку з несприятливою кон'юнктурою ринку, зміна тарифів та цінової політики тощо. [7, с. 201]

Відшкодування збитків є універсальним способом захисту порушених прав і згідно зі ст. 22 ЦК України проводиться в повному обсязі. При цьому відшкодування збитків завжди розглядається в якості загальної форми відповідальності, можливість їх вимоги не викликає сумнівів навіть тоді, коли в договорі відсутні вказівки про відшкодування збитків у випадках порушення сторонами прийнятих на себе зобов'язань.

Таким чином, підставою цивільно-правової відповідальності за порушення, пов'язані

з виконанням умов кредитного договору, є складний склад цивільного правопорушення, що включає сукупність умов, необхідних для покладання відповідальності на конкретну особу – порушника. Обов'язковою умовою внесення змін до чинного законодавства України також є відсутність нормативно-правових актів, що забезпечують всебічний захист сторін цивільних правовідносин за кредитним договором.

Література

1. Конституція України: станом на 12 червня 2013 р. / Верховна Рада України. – Офіц. Вид. – К.: Парлам. Вид-во, 2012. – С.84. –(Бібліотека офіційних видань).
2. Цивільний кодекс України: станом на 13 червня 2012 р. / Верховна Рада України. – Офіц. Вид. – К.: Парлам. Вид-во, 2012. – С.94. –(Бібліотека офіційних видань).
3. Актуальні проблеми методології приватного права / За ред. О. Д. Крупчана. – К., 2005. – 421 с.
4. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2000. – 215с.
5. Мейер Д. И. Русское гражданское право: Учебник. – Петроград, типография «Двигатель», 1914 г. – 661 с.
6. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком інтер, 2010р. К.2. – 651 с.
7. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – Т. 2. – 761 с.
8. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 1. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А.С. Довгерт, проф. Н.С. Кузнецова. – К.: Юстиніан, 2011. – 965 с.
9. Шершневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). – М.: изд. «Спарк», 1995. – 672 с.